

Damian Littwin
ORCID: 0000-0001-5839-0257

Uniwersytet Gdański

University of Gdańsk

ODPOWIEDZIALNOŚĆ CYWILNOPRAWNA ZA SZKODĘ W ŚRODOWISKU – POJĘCIE, ZAKRES, PODSTAWY *

Civil liability for environmental damage

Słowa kluczowe: szkody środowiskowe, szkoda w środowisku, ubezpieczenia ekologiczne, ubezpieczenia środowiskowe, ubezpieczenie innych strat finansowych

Key words: environmental damage, environmental insurance, pure economic loss, financial loss insurance, tort liability

Streszczenie

Artykuł jest próbą odpowiedzi na pytania o zakres pojęcia szkody w środowisku i zbadania granic i podstaw odpowiedzialności cywilnej za wspomnianą szkodę. Omawiana odpowiedzialność rozpatrywana jest na trzech płaszczyznach: odpowiedzialności prewencyjnej, odpowiedzialności odszkodowawczej oraz odpowiedzialności ubezpieczeniowej. W badaniach wykorzystano metodę dogmatyczno-prawną oraz analizę funkcjonalną jako podstawowe metody badawcze w badaniu prawa. Badania zostały oparte na analizie przepisów Kodeksu cywilnego, ustaw szczególnych oraz wybranych ogólnych warunków ubezpieczenia. Artykuł kończą wnioski dotyczące zakresu odpowiedzialności cywilnej, możliwych podstaw tejże odpowiedzialności oraz roli ubezpieczeń jako potencjalnego, podstawowego mechanizmu służącego kompensacji szkód środowiskowych.

Abstract

The article discusses the relationship between the scopes of the concept of environmental damage and the concept of environmental damage *per se*, as well as examining the boundaries and grounds of civil liability for the aforementioned damage. The discussed liability is considered on three levels: preventive liability, liability for damages and insurance liability. The research was created using dogmatic-legal method and functional analysis as the basic research methods in the study of law. The research was carried out on the basis of the analysis of the provisions of the Polish Civil Code, specific acts and the analysis of selected GTC. The article provides the conclusions regarding the scope of civil liability, possible boundaries for that liability and the role of insurance as a potential mechanism for compensation of environmental damages.

* Artykuł napisany na seminarium z prawa cywilnego i ubezpieczeniowego pod kierunkiem dr hab. Doroty Maśniak, prof. UG.

Wprowadzenie

W dobie trwającego globalnego kryzysu klimatycznego wzrasta zainteresowanie ludzi, zwłaszcza młodych, tematem ochrony środowiska. Wielu z nas, widząc destrukcyjny wpływ czynników antropologicznych na ekosferę, przewartościowało swoją hierarchię wartości, czyniąc ze środowiska naturalnego dobro nadrzędne, które należy chronić za wszelką cenę. Rosnąca świadomość ekologiczna zmieniła sposób postrzegania środowiska, które nie jest już traktowane jedynie jako źródło (nieskończonych) zasobów naturalnych. Młode pokolenie dostrzega jego kruchość i stara się przywrócić zachwianą niegdyś równowagę, wspierając idee zrównoważonego rozwoju i inicjatywy proekologiczne.

Niniejszy artykuł jest próbą odpowiedzi na pytania związane z podstawą i zakresem odpowiedzialności cywilnoprawnej – odszkodowawczej i prewencyjnej za szkody spowodowane w środowisku w kontekście dbałości o stan środowiska naturalnego.

Opracowanie skupia się na badaniu norm prawa cywilnego ze szczególnym uwzględnieniem regulacji Kodeksu cywilnego. Artykuł ma na celu zdefiniowanie pojęcia szkody w środowisku oraz zbadanie podstaw odpowiedzialności cywilnej i zakresu ochrony ubezpieczeniowej za wspomniane szkody. W badaniach wykorzystano metodę dogmatyczno-prawną oraz analizę funkcjonalną jako podstawowe metody badawcze w badaniu prawa cywilnego. Artykuł kończą wnioski dotyczące zakresu odpowiedzialności cywilnej oraz roli ubezpieczeń jako potencjalnego, podstawowego mechanizmu służącego kompensacji szkód środowiskowych.

1. Pojęcie szkody w środowisku

Szkoda jako pojęcie o abstrakcyjnym charakterze, posiadające podstawowe znaczenie dla nauki prawa cywilnego oraz innych gałęzi prawa, nie została zdefiniowana przez polskiego ustawodawcę ani w treści Kodeksu cywilnego (1964) (dalej k.c.), ani w treści żadnej innej ustawy, w efekcie czego pojęcie szkody ma nieco odmienne znaczenie na gruncie każdej gałęzi prawa (Kryła-Cudna 2018: 1). Taki stan rzeczy należy uznać za jak najbardziej prawidłowy, a wręcz pożądaný. Wskazuje się, że próba utworzenia definicji legalnej szkody byłaby zabiegiem wysoce nieoperatywnym, obciążonym ryzykiem nadmiernego ograniczenia zakre-

su semantycznego tego pojęcia (Kaliński, Olejniczak 2018: 77). W nauce prawa cywilnego szkoda definiowana jest przez pryzmat art. 361 § 2 k.c. jako rzeczywista strata (*damnum emergens*) oraz utracone korzyści (*lucrum cessans*). W judykaturze przyjmuje się, że szkoda ma stanowić uszczerbek w dobrach poszkodowanego, stanowiący różnicę pomiędzy stanem tych dóbr, powstałą w wyniku zaistnienia zdarzenia szkodzącego, a stanem jaki by istniał, gdyby do zdarzenia nie doszło (Orzeczenie SN z 11.07.1957 r.; Uchwała SN(7z) z 22.11.1963 r.; Uchwała SN z 6.07.1968 r.; Wyrok SN z 29.04.2011 r.; Wyrok SN z 6.02.2013 r.; Wyrok SN z 22.05.2019 r.; Wyrok SA w Białymstoku z 16.06.2016 r.; Wyrok SA w Warszawie z 13.04.2017 r.; Wyrok SA w Szczecinie z 22.04.2020 r.). Powstały uszczerbek ze swojej natury powinien być obiektywnie niekorzystny i doznany wbrew woli poszkodowanego, choć w doktrynie niekiedy można odnaleźć zdania odmienne (Sinkiewicz 1998: 61).

Pojęcie szkody w środowisku, podobnie jak pojęcie szkody, nie ma swojej definicji legalnej w k.c., jest jednak definiowane w ustawie o zapobieganiu szkodom w środowisku i ich naprawie (2007), ustawie Prawo ochrony środowiska (2001) (dalej p.o.ś.) oraz ustawie o odpadach (2021). Definicje zawarte w poszczególnych aktach znacząco się od siebie różnią, w związku z czym „w doktrynie zaproponowano podział na szkodę w środowisku *sensu stricto* i *sensu largo*” (Rakoczy, Ciechanowicz-McLean 2009: 370). Szkoda w środowisku *sensu stricto* obejmuje szkodę w rozumieniu ustawy o zapobieganiu szkodom w środowisku i ich naprawie. Ustawa ta przewiduje szczególne instrumenty, które organ administracji może zastosować w razie wypełnienia się przesłanek (Ibidem: 368). Odpowiedzialność, o której mowa w ustawie o zapobieganiu szkodom w środowisku i ich naprawie, ma charakter odpowiedzialności administracyjnej. Z uwagi na tematykę artykułu, jaką jest odpowiedzialność cywilnoprawna, niecelowe wydaje się przybliżanie podstaw i przesłanek tejże odpowiedzialności. Szkodą w środowisku *sensu largo* (zwaną dalej szkodą w środowisku) będziemy nazywać każdą szkodę w elementach przyrodniczych. W doktrynie utrwalony jest pogląd, zgodnie z którym pojęcie szkody w środowisku obejmuje wszelkie uszczerbki powstałe w dobrach wymienionych w art. 3 pkt 39 p.o.ś.¹;

¹ Artykuł 3 pkt. 39 p.o.ś. stanowi, że środowisko to ogół elementów przyrodniczych, w tym także przekształconych w wyniku działalności człowieka, a w szczególności powierzchnia ziemi, kopaliny, wody, powietrze, krajobraz, klimat oraz pozostałe elementy różnorodności biologicznej, a także wzajemne oddziaływania pomiędzy tymi elementami.

także te, które wykraczają poza tradycyjne pojęcie szkody (Rakoczy, Bukowski, Czech, Karpus 2013: 591). Wynika z tego, że szkoda w środowisku swoim zakresem obejmuje także negatywne następstwa oddziaływania między elementami środowiska.

Szkoda w środowisku nie powinna być utożsamiana ze szkodą spowodowaną oddziaływaniem na środowisko (Lipiński, Jendrońska 2001: 815). Wprawdzie każda szkoda w środowisku będzie jednocześnie szkodą spowodowaną oddziaływaniem na środowisko, jednakże w kategorii szkód spowodowanych oddziaływaniem na środowisko zostaną objęte swoim zakresem także inne rodzaje szkód: szkody na osobie oraz szkody na mieniu niebędącym elementem środowiska (Ibidem). Należy podkreślić, że szkoda w środowisku nigdy nie będzie szkodą na osobie, natomiast jedno zdarzenie może być źródłem szkody w środowisku oraz powstałej obok szkody na osobie. Szkoda w środowisku dotyczy bowiem jedynie oddziaływania na elementy środowiska lub oddziaływania na środowisko jako całość. Teoretycznie możliwe byłoby dochodzenie roszczeń na podstawie art. 444 § 1, art. 445 § 1 oraz art. 448 k.c. w zw. z art. 24 § 1 zd. 3 k.c., wskazując naruszenie prawa do życia w zdrowym środowisku jako naruszenie dobra osobistego człowieka, lub na podstawie doznanego uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia, wciąż jednak nie byłoby to naprawienie szkody w środowisku, a jedynie ochrona naruszonego dobra osobistego do życia w zdrowym środowisku. Obecnie samo istnienie i ewentualny zakres prawa do środowiska jest kwestią mocno dyskusyjną, ciężko więc na tym etapie mówić o prawie do środowiska w kontekście ewentualnej podstawy do dochodzenia roszczeń (Wild 2009: 9).

Pojęcie szkody w środowisku obejmuje szkodę na mieniu² rozumianym jako element środowiska, na przykład zanieczyszczenie powierzchni (ziemi) nieruchomości gruntowej należącej do konkretnej osoby. Pojęcie szkody w środowisku używane jest także w stosunku do samego oddziaływania lub elementów niebędących rzeczami mimo tego, że zgodnie z art. 45 k.c. rzeczą w rozumieniu kodeksu jest jedynie przedmiot materialny (Lemkowska 2016: 66). W doktrynie przyjmuje się, że rzeczami są części przyrody w stanie pierwotnym lub przetworzonym, wyodrębnione spośród innych (naturalnie lub sztucznie) w sposób umożliwiający samoistne traktowanie w stosunkach społeczno-gospo-

² Mienie w tym ujęciu rozumiane jest inaczej niż na gruncie art. 44 k.c., tj. jako przedmiot (rzecz), w stosunku do której prawa, o których mowa w art. 44 k.c., są wykonywane.

darczych, wyrażonych przez prawo rzeczowe, zobowiązaniowe i inne (Wasilkowski 1962: 9). Literalna wykładnia przepisów k.c. prowadzi do wniosku, że zanieczyszczenie powietrza nie jest szkodą, ponieważ powietrze w stanie wolnym nie jest rzeczą – wobec czego nie jest możliwe wykazanie różnicy w majątku metodą dyferencyjną. Oznacza to, że nie wszystkie uszczerbki w środowisku zawierają się w pojęciu szkody w rozumieniu prawa cywilnego. Sytuację dodatkowo utrudnia wskazanie konkretnej osoby poszkodowanej, ponieważ jest nim podmiot zbiorowy – osoby zamieszkujące określone tereny i korzystające ze środowiska. Dlatego tak ważnym przepisem jest art. 323 p.o.ś., wskazujący oddziaływanie na środowisko jako potencjalne źródło szkody i wskazujący przepisy k.c. jako właściwe do dochodzenia takich roszczeń.

2. Prawna regulacja odpowiedzialności cywilnej za szkodę w środowisku

Odpowiedzialność cywilna za szkodę w środowisku unormowana jest w szeregu aktów krajowych. Ustawa Prawo ochrony środowiska odsyła bezpośrednio do wspomnianego już wcześniej k.c. Potencjalne roszczenie możemy w razie potrzeby oprzeć na przepisach ustawy Prawo wodne (2017), ustawy o mikroorganizmach i organizmach genetycznie zmodyfikowanych (2001), ustawy Prawo geologiczne i górnicze (2000) oraz ustawy Prawo atomowe (2000). Prawo UE nie reguluje odpowiedzialności cywilnej za szkodę w środowisku, a jedynie odpowiedzialność publicznoprawną – administracyjną oraz karną (Dyrektywa 2004/35/WE). Polska jest natomiast stroną pięciu umów międzynarodowych z zakresu odpowiedzialności cywilnoprawnej za szkody, tzn.: Międzynarodowej konwencji o odpowiedzialności cywilnej za szkody spowodowane zanieczyszczeniem olejami z 1969 r. zmienionej protokołem z 1992 r.; Międzynarodowej konwencji o utworzeniu Międzynarodowego Funduszu Odszkodowań za Szkody Spowodowane Zanieczyszczeniem Olejami z 1971 r. zmienionej protokołem z 1992 r.; Konwencji wiedeńskiej o odpowiedzialności cywilnej za szkodę jądrową z 1963 r.; Wspólnego protokołu dotyczącego stosowania Konwencji wiedeńskiej i Konwencji paryskiej z 1988 r. (o odpowiedzialności za szkody jądrowe) oraz podpisanego, lecz nieratyfikowanego Protokołu Europejskiej Komisji Gospodarczej ONZ w sprawie odpowiedzialno-

ści cywilnej i odszkodowania za szkody wynikłe z transgranicznych skutków awarii przemysłowych na wodach transgranicznych z 2003 roku (Bar, Górski, Pchałek, Radecki, Jerzmański, Urban, Jendrośka 2019: 860).

3. Odpowiedzialność odszkodowawcza na podstawie przepisów k.c.

Odpowiedzialność cywilna nazywana niekiedy odpowiedzialnością osobistą zasadniczo przybiera charakter odpowiedzialności prywatnoprawnej, tj. realizującej cel ochrony interesu prywatnego (Łętowska, Osajda 2020: 27). Niekiedy jednak, jak ma to miejsce w przypadku odpowiedzialności cywilnej za szkodę w środowisku, możliwe jest, aby ochroną został objęty również interes publiczny. Dzieje się tak z uwagi na to, że zakres odpowiedzialności cywilnej za szkodę w środowisku został niejako rozszerzony. Ochronie podlegają nie tylko elementy składowe środowiska, ale samo środowisko jako całość stanowiąca dobro publiczne (Bar, Górski, Pchałek, Radecki, Jerzmański, Urban, Jendrośka 2019: 861). Takie ukształtowanie zakresu omawianej odpowiedzialności zapewnia kompleksową ochronę środowiska zarówno jako interesu jednostki, jak i interesu publicznego. Wspomniana regulacja stanowi tym samym odzwierciedlenie istoty odpowiedzialności odszkodowawczej, jaką jest kompensacja poniesionej przez poszkodowanego szkody (Jastrzębski 2007: 3). Kluczowe w tej kwestii jest dokonane w art. 323 § 2 p.o.ś. przyznanie uprawnienia do wytoczenia powództwa Skarbowi Państwa, jednostkom samorządu terytorialnego oraz organizacjom ekologicznym w zakresie szkód stanowiących naruszenia środowiska jako dobra wspólnego. Artykuł 322 p.o.ś. wprowadza regułę, w myśl której do odpowiedzialności za szkody spowodowane oddziaływaniem na środowisko stosuje się przepisy k.c., jeżeli ustawa nie stanowi inaczej. Odpowiedzialność odszkodowawcza w stosunku do przedmiotowych szkód kształtowała się będzie w reżimie deliktowym zgodnie z dwoma zasadami – zasadą winy (art. 415 k.c.) lub zasadą ryzyka (art. 435 oraz 449 k.c.). Czynnikiem warunkującym powstanie odpowiedzialności odszkodowawczej jest szkoda, zdarzenie szkodzące oraz adekwatny związek przyczynowy pomiędzy nimi (Skoczylas 2011: 126).

1.1. Odpowiedzialność odszkodowawcza za szkodę w środowisku na podstawie art. 415 k.c.

Odpowiedzialność na zasadzie art. 415 k.c. oparta została na zasadzie winy; oznacza to, że do odpowiedzialności może zostać pociągnięty jedynie taki podmiot, któremu winę można przypisać. Przesłankami koniecznymi warunkującymi odpowiedzialność są: powstanie szkody oraz zdarzenie (fakt), z którego wystąpieniem ustawa łączy powstanie odpowiedzialności odszkodowawczej (Długoszewska-Kruk, Załucki 2020: 948). Dodatkowo wskazuje się przesłankę z art. 361 k.c., czyli istnienie adekwatnego związku przyczynowego (Lackoroński, Raczkowski, Osajda 2017: 517). Obowiązek wykazania powyższych przesłanek spoczywa (zgodnie z art. 6 k.c.) na poszkodowanym, który nie korzysta w tym zakresie z domniemania co do istnienia w stosunku do żadnej z czterech przesłanek (Dubis, Gniewek, Machnikowski 2019: 882). W literaturze przedmiotu wskazuje się na marginalne zastosowanie odpowiedzialności na zasadzie winy jako podstawy odpowiedzialności za szkodę w środowisku. Z uwagi na charakter szkód i sposób ich powstawania częściej zastosowanie znajduje omówiona poniżej zasada ryzyka (Bar, Górski, Pchalek, Radecki, Jerzmański, Urban, Jendrońska 2019: 862).

1.2. Odpowiedzialność odszkodowawcza za szkodę w środowisku na podstawie art. 435 k.c.

Odpowiedzialność na podstawie art. 435 § 1 k.c. jest odpowiedzialnością na zasadzie ryzyka – odpowiedzialnością obiektywną, w której dochodzi do oderwania winy od odpowiedzialności prowadzącego przedsiębiorstwo oraz od winy osób, za które ponosi on odpowiedzialność (Machnikowski, Śmieja, Olejniczak 2018: 597). Artykuł 435 § 1 k.c. wprowadza regułę, w myśl której prowadzący na własny rachunek przedsiębiorstwo lub zakład wprawiany w ruch za pomocą sił przyrody (pary, gazu, elektryczności, paliw płynnych itp.) ponosi odpowiedzialność za szkodę na osobie lub mieniu, wyrządzoną komukolwiek przez ruch przedsiębiorstwa lub zakładu, chyba że szkoda nastąpiła wskutek siły wyższej albo wyłącznie z winy poszkodowanego lub osoby trzeciej, za którą nie ponosi odpowiedzialności (Nieć 2017: 127). Paragraf 2 tego artykułu rozciąga odpowiedzialność na przedsiębiorstwa lub zakłady wytwarzające środki wybuchowe albo posługujące się takimi środkami. Dodatkowo p.o.ś. w art. 324 przewiduje, że w razie wyrządzenia szko-

dy przez zakład o zwiększonym ryzyku lub o dużym ryzyku art. 435 § 1 k.c. stosuje się niezależnie od tego, czy zakład ten jest wprawiany w ruch za pomocą sił przyrody (Gruszecki 2019: 324).

W doktrynie wyrażono zapatrywanie, zgodnie z którym z kategorii przedsiębiorstw i zakładów wprawianych w ruch z pomocą sił przyrody należy wyłączyć przedsiębiorstwa rolne, przedsiębiorstwa budowlane oraz składowiska odpadów (Bar, Górski, Pchalek, Radecki, Jerzmański, Urban, Jendrośka 2019: 862). Podobne stanowisko co do gospodarstwa rolnego zajął SN w wyroku z dnia 21.08.1987 r. Nie sposób jednak zgodzić się z tak przyjętą wykładnią art. 435 § 1 k.c. zarówno w stosunku do przedsiębiorstw rolnych, jak i przedsiębiorstw budowlanych. Postępująca mechanizacja w obydwu typach działalności doprowadziła do tego, że oba rodzaje przedsiębiorstw mogą być uznane za przedsiębiorstwo bądź zakład wprawiane w ruch za pomocą sił przyrody w przypadku, gdy spełnią określone warunki. W przypadku gospodarstw rolnych chodzi o prowadzenie danego rodzaju produkcji wytwórczej (roślinnej, zwierzęcej, ogrodniczej lub sadowniczej) oraz uzyskiwanie jej efektów, pozostające w bezpośrednim związku ze stanem nasycenia i wykorzystania urządzeń poruszanych za pomocą sił przyrody, i to w takiej relacji, że od stopnia wykorzystania tych sił zależy w ogóle funkcjonowanie gospodarstwa w zakresie określonego rodzaju produkcji i uzyskanie jej efektów, a nie tylko ułatwienie ich osiągnięcia. Ponadto, aby gospodarstwo rolne mogło być uznane za przedsiębiorstwo bądź zakład w rozumieniu art. 435 § 1 k.c., konieczne jest, aby działalność rolnicza przybierała postać działalności gospodarczej (Wyrok SN z 15.02.2008 r.; Wyrok SA w Krakowie z 22.10.1993 r.). Przedsiębiorstwa budowlane objęte zostaną zakresem art. 435 § 1 k.c., wtedy gdy ich funkcjonowanie wiąże się z uruchomieniem dużych mocy elementarnych (Orzeczenie SN z 1.12.1962 r.; Wyrok SA w Lublinie z 28.08.2014 r.). Należy zatem przyjąć, że:

Dla powstania odpowiedzialności na podstawie art. 435 KC konieczne jest, aby przedsiębiorstwo (zakład) wprawiane było w ruch za pomocą sił przyrody, tj. przy wykorzystaniu energii elektrycznej, atomowej, paliw płynnych, pary, gazu itp. (źródła energii wyliczone są jedynie przykładowo). Przy rozważaniu tego zagadnienia trzeba mieć na uwadze trzy elementy: stopień zagrożenia ze strony urządzeń wykorzystywanych w przedsiębiorstwie lub zakładzie, stopień komplikacji przy przetwarzaniu energii elementarnej na pracę oraz ogólny poziom techniki. Wykorzystanie sił przyrody musi być dla przedsiębiorstwa czy zakładu

warunkiem jego podstawowej działalności, a nie tylko być do tego pomocne (Wyrok SO w Łodzi z 24.09.2015 r.).

Prowadzący przedsiębiorstwo bądź zakład wprawiany w ruch z pomocą sił przyrody może uwolnić się od odpowiedzialności, wykazując którąkolwiek z trzech przesłanek egzoneracyjnych. Aby zwolnić się od odpowiedzialności, musi on udowodnić, że w danym stanie faktycznym do powstania szkody doszło wskutek siły wyższej, wyłącznie z winy poszkodowanego lub wyłącznie z winy osoby trzeciej, za którą nie ponosi odpowiedzialności. Siłą wyższą według przeważającego poglądu doktryny stanowi zdarzenie zewnętrzne w stosunku do ruchu przedsiębiorstwa oraz mające charakter nadzwyczajny, gwałtowny oraz przemożny w tym sensie, że nawet przy zachowaniu najwyższej staranności nie można by było zapobiec jego skutkom (Machnikowski, Śmieja, Olejniczak 2018: 618). Druga przesłanka dotyczy wyłącznej winy poszkodowanego. Słowo „wyłączna” jest dla opisywanej przesłanki słowem kluczowym. Prowadzący przedsiębiorstwo będzie musiał udowodnić, że w danym stanie faktycznym jedynym zachowaniem subiektywnie nagannym jest zachowanie poszkodowanego, a w zaistniałej sytuacji nie można przypisać jakiegokolwiek winy ani osobie prowadzącej przedsiębiorstwo bądź zakład, ani żadnej osobie, za którą ponosi odpowiedzialność. Ostatnią z przesłanek egzoneracyjnych jest powstanie szkody z wyłącznej winy osoby trzeciej. Podobnie jak w przypadku drugiej przesłanki do egzoneracji dochodzi wtedy, gdy podmiotowi, o którym mowa w treści art. 435 k.c., ani żadnej z osób, za które podmiot ten odpowiada, nie można przypisać winy, a zachowanie osoby trzeciej jest jedyną przyczyną szkody w świetle teorii adekwatnego związku przyczynowego (Kuźmicka-Sulikowska 2011: 185). W literaturze przedmiotu wskazuje się także na to, że osoba trzecia w rozumieniu art. 435 k.c. to osoba niezwiązana z osobą przedsiębiorcy ani z ruchem przedsiębiorstwa bądź zakładu (Machnikowski, Śmieja, Olejniczak 2018: 618). Pogląd ten należy ocenić krytycznie ze względu na zbyt wąskie zawężenie zakresu pojęcia osoby trzeciej. Przyjęcie takiego stanowiska prowadziłoby do błędnych wniosków, jakoby przedsiębiorca nie ponosił odpowiedzialności za działania osób przebywających na terenie przedsiębiorstwa bądź zakładu za jego zgodą, ale bez więzi prawnej pomiędzy nim a osobą trzecią, dzięki której działania tej osoby wpisywałyby się w ponoszone przez przedsiębiorcę ryzyko.

1.3. Przepisy dotyczące odpowiedzialności za produkt niebezpieczny jako podstawa roszczeń odszkodowawczych za szkodę w środowisku

Odpowiedzialność z tytułu przepisów o produkcie niebezpiecznym³ coraz częściej staje się podstawą dochodzenia roszczeń przed sądem. W doktrynie wyrażono zapatrywanie, zgodnie z którym art. 449⁽¹⁻¹⁰⁾ k.c. może być podstawą dochodzenia roszczeń odszkodowawczych za szkody środowiskowe (Lipiński 2010: 358). Stanowisko to, choć z pozoru kontrowersyjne, wydaje się słuszne. Jednak z uwagi na specyfikę tejże odpowiedzialności, opieranie roszczenia na przepisach o produkcie niebezpiecznym wydaje się nieefektywne. Wynika to z tego, że ustawodawca w art. 449⁽²⁾ k.c. ograniczył odpowiedzialność za szkody na mieniu wyłącznie do szkód na rzeczach zwykle przeznaczanych do osobistego użytku, które w taki sposób były wykorzystywane przez poszkodowanego. Takie ukształtowanie odpowiedzialności za szkodę spowodowaną produktem niebezpiecznym uniemożliwia ich wykorzystanie w dochodzeniu roszczeń za szkodę w środowisku. Szkada w środowisku nigdy nie przybierze postaci szkody na osobie, może być jedynie szkodą w mieniu przy założeniu, że element środowiska dotknięty szkodą jest rzeczą, jednakże nigdy nie będzie to rzecz przeznaczona do użytku osobistego. Nie można jednak zupełnie wykluczyć instytucji produktu niebezpiecznego jako możliwej podstawy roszczeń o naprawienie szkód na osobie powstałych w wyniku oddziaływania na środowisko.

4. Odpowiedzialność cywilnoprawna za szkodę w środowisku na podstawie przepisów ustaw szczególnych

Kwestię odpowiedzialności za szkodę w środowisku obok k.c. regulują cztery ustawy szczególne – ustawa prawo geologiczne i górnicze, usta-

³ Zgodnie z art. 449⁽¹⁾ k.c. produktem niebezpiecznym jest rzecz ruchoma, choćby została ona połączona z inną rzeczą. Za produkt uważa się także produkty odzwierzęce i energię elektryczną. Niebezpieczny jest produkt niezapewniający bezpieczeństwa, jakiego można oczekiwać, uwzględniając normalne użycie produktu. O tym, czy produkt jest bezpieczny, decydują okoliczności z chwili wprowadzenia go do obrotu, a zwłaszcza sposób zaprezentowania go na rynku oraz podane konsumentowi informacje o właściwościach produktu. Produkt nie może być uznany za niezapewniający bezpieczeństwa tylko dlatego, że później wprowadzono do obrotu podobny produkt ulepszony.

wa o mikroorganizmach i organizmach genetycznie zmodyfikowanych, ustawa Prawo wodne oraz ustawa Prawo atomowe. Przepisy w nich zawarte odsyłają bezpośrednio do k.c., a niekiedy stanowią *lex specialis* dla kodeksowej regulacji. Należy podkreślić, że zasady odpowiedzialności podlegają jedynie modyfikacji. Podmiotem odpowiedzialnym na podstawie ustawy Prawo geologiczne i górnicze, ustawy o mikroorganizmach i organizmach genetycznie zmodyfikowanych, ustawy Prawo wodne oraz ustawy Prawo atomowe każdorazowo będzie odpowiedni przedsiębiorca prowadzący zakład. Co za tym idzie, odpowiedzialność ponoszona na podstawie wspomnianych przepisów stanowi odpowiedzialność na zasadzie ryzyka wynikającą z art. 435 § 1 k.c. lub odpowiedzialność na podstawie przepisów ustaw szczególnych, znacznie ją przypominającą.

Przepisy ustawy Prawo geologiczne i górnicze w kwestii odpowiedzialności za szkody odsyłają do k.c. Tyczy się to także omawianych szkód w środowisku. Ustawodawca różnicuje odpowiedzialność za szkody w zależności od tego, czy działalność zakładu prowadzona jest zgodnie z ustawą. Rozróżnienie to nie ma znaczenia z punktu widzenia odpowiedzialności odszkodowawczej, wpływa jedynie na odpowiedzialność prewencyjną (Tyburek, Rakoczy 2015a: 748). Zgodnie z art. 144 ust. 1 ustawy Prawo geologiczne i górnicze, jeżeli działalność zakładu górniczego odbywa się w granicach tejże ustawy, właściciel nieruchomości zagrożonej szkodą nie może wystąpić z roszczeniem prewencyjnym z art. 222 § 2 oraz art. 439 k.c. (Ibidem: 749). Ochrona ta zatem ma węższy zakres niż ten wyznaczony przepisami k.c. Odpowiedzialność odszkodowawcza jest co do zasady odpowiedzialnością sprawczą; nie inaczej jest w przypadku odpowiedzialności na podstawie ustawy Prawo geologiczne i górnicze. W art. 146 wspomnianej ustawy został określony katalog podmiotów odpowiedzialnych za szkodę – będą to przedsiębiorca prowadzący ruch zakładu górniczego, wskutek którego wystąpiła szkoda, oraz podmioty prowadzące działalność regulowaną ustawą Prawo geologiczne i górnicze nawet wówczas, gdy nie stosuje się do nich przepisów dotyczących ruchu zakładu górniczego. Jeżeli nie można ustalić podmiotu odpowiedzialnego za szkodę, odpowiada za nią przedsiębiorca, który w dniu ujawnienia się szkody ma prawo prowadzić działalność regulowaną ustawą w obszarze, w którego granicach wystąpiła szkoda. W razie braku powyższych podmiotów odpowiedzialnością za szkodę zostanie obciążony Skarb Państwa (Tyburek, Rakoczy 2015b: 137).

Ustawodawca przewidział szczególnie sposób naprawienia szkody, jakim jest przywrócenie stanu poprzedniego przez dostarczenie gruntów, obiektów budowlanych, urządzeń, lokali, wody lub innych dóbr tego samego rodzaju. Wspomniany katalog nie jest katalogiem zamkniętym, a co za tym idzie – poszkodowany, podmiot odpowiedzialny i sąd mogą ustalić odmienny niż wspomniany w art. 147 ustawy Prawo geologiczne i górnicze sposób przywrócenia stanu poprzedniego w zależności od charakteru szkody. Obowiązkiem przywrócenia stanu poprzedniego został obarczony podmiot odpowiedzialny za szkodę, natomiast poszkodowany, za zgodą podmiotu odpowiedzialnego, może wykonać ciężący na nim obowiązek w zamian za zapłatę odpowiedniej kwoty pieniężnej. Ustawa Prawo geologiczne i górnicze wprowadza również odmienny sposób naprawienia szkody w gruntach rolnych i leśnych, określony przepisami ustawy o ochronie gruntów rolnych i leśnych. Zgodnie z art. 4 pkt 18 wspomnianej ustawy rekultywacja oznacza: nadanie lub przywrócenie gruntom zdegradowanym albo zdewastowanym wartości użytkowych lub przyrodniczych przez właściwe ukształtowanie rzeźby terenu, poprawienie właściwości fizycznych i chemicznych, uregulowanie stosunków wodnych, odtworzenie gleb, umocnienie skarp oraz odbudowanie lub zbudowanie niezbędnych dróg (Tyburek, Rakoczy 2015a: 780). Orzekając o naprawieniu szkody w gruntach rolnych i leśnych na podstawie wspomnianej ustawy, sąd nie wskazuje sposobu przeprowadzenia rekultywacji (Uchwała SN z 24.02.2004 r.).

Zgodnie z ustawą o mikroorganizmach i organizmach genetycznie zmodyfikowanych podmiotem odpowiedzialnym za szkodę jest użytkownik GMO⁴. Artykuł 57 wspomnianej ustawy stanowi nawiązanie do brzmienia art. 435 § 1 k.c., tym samym statuując odpowiedzialność niezależną od winy użytkownika (Bałon 2001: 33). Ustawa o mikroorganizmach i organizmach genetycznie zmodyfikowanych wprowadza pojęcie użytkownika, przez którego należy rozumieć każdą osobę fizyczną, prawną lub jednostkę organizacyjną, o której mowa w art. 33⁽¹⁾ k.c., która dokonuje operacji zamkniętego użycia GMO bądź zamierzonego

⁴ Dyrektywa 2001/18/WE z dnia 12 marca 2001 r. w sprawie zamierzonego uwalniania do środowiska organizmów zmodyfikowanych genetycznie i uchylenia Dyrektywy 90/220/EWG (Dz.Urz.WE L 106 z 17.04.2001 r.) definiuje GMO jako „organizm, inny niż organizm człowieka, w którym materiał genetyczny został zmieniony z wykorzystaniem technik inżynierii genetycznej w sposób nie zachodzący w warunkach naturalnych, na skutek krzyżowania i/lub naturalnej rekombinacji”.

uwolnienia GMO do środowiska. Samo prowadzenie takiej działalności traktowane jest jak ruch zakładu na gruncie art. 435 § 1 k.c. Przesłankami odpowiedzialności są: przeprowadzanie działań zamkniętego użycia GMO, działań polegających na zamierzonym uwolnieniu GMO do środowiska, w tym wprowadzeniu produktów GMO do obrotu, wskutek których dojdzie do szkody pozostającej w adekwatnym związku przyczynowym z działaniami użytkownika. Użytkownik może uwolnić się od odpowiedzialności, wykazując którąkolwiek z trzech przesłanek egzoneracyjnych: siłę wyższą, powstanie szkody z wyłącznej winy poszkodowanego bądź osoby trzeciej. Przesłanki te nie różnią się niczym od przesłanek z art. 435 § 1, wobec czego należy przyjąć, że będą rozumiane w taki sam sposób na gruncie obu ustaw.

Odpowiedzialność odszkodowawcza przewidziana przez ustawę Prawo wodne dotyczy szkód powstałych w trakcie robót związanych z wykonywaniem urządzeń melioracji wodnych. W normie z art. 204 ustawy Prawo wodne znajduje się odesłanie do k.c. w zakresie odpowiedzialności odszkodowawczej. Należy przyjąć, że pojęcie szkody z art. 204 ustawy Prawo wodne obejmuje także szkodę w rozumieniu prawa cywilnego, w efekcie czego na gruncie wspomnianej ustawy możemy mówić jedynie o odpowiedzialności za niektóre szkody w środowisku. Zakresem tym nie zostaną objęte szkody w środowisku jako całości z uwagi na brak podmiotu uprawnionego do dochodzenia roszczenia. Odpowiedzialność ta ponownie będzie związana z ruchem przedsiębiorstwa; także i w tym przypadku mowa o wcześniej omówionej odpowiedzialności z art. 435 § 1 k.c. opartej na zasadzie ryzyka.

Ustawa Prawo atomowe wprowadza szczególną modyfikację odpowiedzialności opartej na zasadzie ryzyka. Odpowiedzialność za szkody atomowe została oparta na zasadzie ryzyka absolutnego, doznającą wyjątku w sytuacji, w której szkoda nastąpiła bezpośrednio wskutek działań wojennych lub konfliktu zbrojnego (Machnikowski, Śmieja, Olejniczak 2018: 626). Wymaga się zatem, aby szkoda nie tylko pozostawała w adekwatnym związku przyczynowym z działaniami wojennymi lub konfliktem zbrojnym, ale także by była bezpośrednim skutkiem tych działań. Podmiotem odpowiedzialnym jest osoba eksploatująca urządzenia jądrowe, a z uwagi na reglamentację prawną takiej działalności podmiot ten zawsze będzie nosił miano przedsiębiorcy (Machnikowski, Śmieja, Olejniczak 2018: 625). Zgodnie z art. 100 ustawy Prawo ato-

mowe możemy wyróżnić trzy rodzaje szkód: szkodę na osobie, szkodę w mieniu oraz szkodę w środowisku jako dobru wspólnym, której konsekwencją są koszty zastosowanych środków mających na celu przywrócenie stanu środowiska naturalnego sprzed jego naruszenia, chyba że naruszenie to jest nieznaczne. Szkada w środowisku w omówionym wcześniej zakresie obejmuje zarówno szkodę na mieniu, jak i szkodę w środowisku w rozumieniu ustawy Prawo atomowe. W stosunku do szkód w środowisku jako dobru wspólnym, podmiotem uprawnionym do wystąpienia z roszczeniem o naprawienie szkody jądrowej powstałej w środowisku jest minister ochrony środowiska.

5. Odpowiedzialność prewencyjna w stosunku do szkód w środowisku

Odpowiedzialność cywilnoprawna może przybrać dwie formy – formę omówionej powyżej odpowiedzialności odszkodowawczej oraz formę odpowiedzialności prewencyjnej. Kwestia podstaw odpowiedzialności prewencyjnej za szkody w środowisku nie jest postrzegana w doktrynie w sposób jednolity. Z jednej strony wskazuje się na to, że podstawę odpowiedzialności prewencyjnej mogą stanowić art. 222 § 2 i art. 439 k.c. (Safian, Pietrzykowski 2020: 1578). Zgodnie z innym poglądem art. 323 p.o.ś. stanowi *lex specialis* dla roszczeń o charakterze prewencyjnym i tym samym wyłącza możliwość zastosowania art. 222 § 2 i art. 439 k.c. Autorzy podający art. 222 § 2 i art. 439 k.c. jako podstawy właściwe do podnoszenia roszczeń negatoryjnych wskazują równocześnie na to, że działania mogące doprowadzić do szkody stanowią typową ingerencję w sferę prawa własności. Artykuł 323 p.o.ś. nie wyłącza zastosowania art. 222 § 2 i art. 439 k.c., a zbieg norm k.c. i p.o.ś. prowadzi do kumulatywnego stosowania obu aktów prawnych (Skoczylas 1986: 137). Teoria ta opiera się na założeniu, że ograniczenie stosowania k.c. doprowadziłoby do obniżenia poziomu ochrony, co byłoby sprzeczne z celami, które przyświecały ustawodawcy.

Przeciwnicy omówionej teorii wskazują, że przepisy k.c. w przeciwieństwie do art. 323 p.o.ś. nie stanowią samodzielnej podstawy odpowiedzialności. Natomiast regulacja zawarta w art. 323 p.o.ś. jest regulacją kompleksową, ukształtowaną na wzór roszczeń negatoryjnych. Ponadto traktowanie art. 323 p.o.ś. jako *lex specialis* do przepisów k.c. nie obniża

zakresu ochrony, a wręcz przeciwnie, rozszerza ten zakres (Sobolewski, Osajda 2017: 777). Ochrona zostaje wzmocniona, jako że art. 323 p.o.ś. stanowi samodzielną podstawę roszczenia negatoryjnego, nie trzeba podpierać go innymi przepisami, wystarczy sama bezprawność działania naruszydela (Machnikowski, Śmieja, Olejniczak 2018: 699). Zakres ochrony możliwej do uzyskania na podstawie art. 323 p.o.ś. jest tożsamy z ochroną udzielaną na podstawie art. 222 § 2 i art. 439 k.c. Podobnie zakres podmiotowy jest szerszy niż w przypadku ochrony udzielanej na podstawie przepisów k.c., co umożliwi ochronę środowiska w interesie publicznym (Antoszek, Gutowski 2019: 925). Powyższe przesądzają o tym, że należy przychylić się do drugiej z przedstawionych teorii i uznać art. 323 p.o.ś. za *lex specialis* wyłączający zastosowanie norm z art. 222 § 2 i art. 439 k.c. w zakresie ochrony prewencyjnej.

6. Odpowiedzialność ubezpieczeniowa za szkody w środowisku

Ubezpieczenia są najlepszym z punktu widzenia skuteczności kompensacji szkód środowiskowych mechanizmem zabezpieczenia wykonania obowiązku odszkodowawczego w stosunku do szkód środowiskowych, jaki jest znany prawu prywatnemu (Maśniak 2003: 53). Ubezpieczenia środowiskowe, zwane także ekologicznymi, stanowią ważny instrument ekonomiczno-finansowy ochrony środowiska, pozwalający zmaksymalizować bezpieczeństwo ekologiczne przy jednoczesnej minimalizacji ryzyka niewypłacalności podmiotu zobowiązanego do zapłaty odszkodowania (Kozyra, Rudkowska, Graczyk 2007: 464). Odpowiedzialność gwarancyjna ubezpieczyciela nie jest odpowiedzialnością sprawczą, zaś przesłanką uzyskania odszkodowania nie jest wyrządzenie szkody, a samo jej powstanie (Kaliński, Olejniczak 2018: 29). Odpowiedzialność ubezpieczeniowa za szkody w środowisku powinna być rozpatrywana pod kątem dwóch rodzajów ubezpieczeń: ubezpieczeń odpowiedzialności cywilnej oraz ubezpieczeń kosztów działań naprawczych wynikających ze stanu zanieczyszczenia środowiska, zaliczanych do ubezpieczeń ryzyk finansowych (innych strat finansowych) (Lemkowska 2013: 63). Zasadniczo, przejmowane przez ubezpieczyciela ryzyko koncentruje się wokół wystąpienia szkód spowodowanych oddziaływaniem na środowisko, a nie samych szkodach

w środowisku, zawierających się w pierwszych. Z tego powodu pojęcie szkody spowodowanej oddziaływaniem na środowisko powinno stanowić punkt wyjścia dla dyskusji o przedmiocie i zakresie ochrony wspomnianych ubezpieczeń.

7. Odpowiedzialność ubezpieczeniowa za szkody w środowisku z tytułu umowy ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej

1.1. Przedmiot ubezpieczenia

Ustawodawca w art. 821 k.c. przyjął, że przedmiotem ubezpieczenia majątkowego może być każdy interes majątkowy, który nie jest sprzeczny z prawem i daje się ocenić w pieniądzu. Interes majątkowy jest pojęciem prawnie niezdefiniowanym. Jego istota przejawia się w istnieniu swoistej więzi łączącej ubezpieczonego ze zdarzeniem losowym (Byczko 2013: 80). Istnienie interesu ubezpieczeniowego po stronie ubezpieczającego nie tylko stanowi element odróżniający umowę ubezpieczenia od gry hazardowej i zakładu, ale przede wszystkim jest niezbędne do jej skutecznego zawarcia. Brak interesu majątkowego w chwili zawarcia umowy ubezpieczenia skutkuje nieważnością takiej umowy (Ibidem: 90). Przez ubezpieczenie OC ubezpieczyciel zobowiązuje się udzielić ochrony ubezpieczeniowej na wypadek ryzyka wystąpienia szkody, za którą odpowiedzialność cywilnoprawną będzie ponosił ubezpieczony bądź ubezpieczający (Krajewski 2016: 413). W umowie ubezpieczenia OC interesem majątkowym jest zatem odpowiedzialność cywilna ubezpieczonego względem osób trzecich. Interes ubezpieczeniowy w ubezpieczeniu OC nie jest powiązany z konkretnym dobrem materialnym, a ochronie ubezpieczeniowej podlega całokształt sytuacji ubezpieczonego (Ibidem: 415).

1.2. Zakres ochrony

Dla ustalenia zakresu ochrony ubezpieczenia OC należy przede wszystkim ustalić, do kogo kierowany jest produkt ubezpieczeniowy, jakim jest ubezpieczenie OC. Z uwagi na znaczenie art. 435 § 1 k.c. jako podstawy odpowiedzialności cywilnej za szkody w środowisku oraz specyfikę rynku ubezpieczeń należy przyjąć, że w głównej mierze optymalnym ubezpieczeniem będzie ubezpieczenie OC przedsiębiorcy. Zasadniczo

szkody spowodowane oddziaływaniem na środowisko zostają wyłączone w treści OWU. W większości przypadków, aby objąć ochroną ubezpieczeniową szkody spowodowane oddziaływaniem na środowisko, należy zawrzeć w umowie ubezpieczenia stosowną klauzulę rozszerzającą zakres ochrony (Jastrzębski 2018: 78), co pociąga za sobą wzrost składki ubezpieczeniowej stosownie do przejmowanego ryzyka. W obrocie odnaleźć możemy także produkty stworzone wyłącznie w celu ochrony szkód spowodowanych oddziaływaniem na środowisko (Ergo Hestia, online).

Zakresem ubezpieczenia OC przedsiębiorcy są objęte szkody spowodowane oddziaływaniem na środowisko. Na skutek tego ubezpieczenie swoim zakresem obejmuje nie tylko szkody w środowisku, ale również szkody osobowe oraz rzeczowe inne niż szkody w środowisku wyrządzone osobom trzecim, a także koszty ochrony prawnej. Zasadniczo ubezpieczenie OC przedsiębiorcy pozwala pokryć koszty czyszczenia i usunięcia zanieczyszczeń gruntów (nieruchomości) stanowiących własność osób trzecich (szkoda rzeczowa). Zakres ubezpieczenia OC przedsiębiorcy w przeważającej mierze obejmuje koszty oczyszczenia środowiska, naprawa szkód rzeczowych w majątku osób trzecich i majątku przedsiębiorcy oraz koszty działań zapobiegawczych i naprawczych poniesionych w celu niedopuszczenia do powstania lub minimalizacji rozmiarów szkody w środowisku (Chubb, online). Z punktu widzenia zakresu ochrony istotny jest także jej czasowy zakres. Zazwyczaj ubezpieczyciel świadczy ochronę tylko przez pewien czas i ponosi odpowiedzialność ubezpieczeniową jedynie za szkody powstałe w czasie trwania umowy (Lemkowska 2016: 67), tj. nie odpowiada za szkody powstałe przed jej zawarciem, jak i po jej wygaśnięciu, chyba że umowa ubezpieczenia przewiduje inne rozwiązanie. Dodatkową limitacją odpowiedzialności zapewniają także klauzule, które uzależniają pokrycie szkód od ich ujawnienia w określonym czasie od momentu rozpoczęcia wydzielenia, uwolnienia lub wydobywania się substancji do środowiska.

Konstrukcja ubezpieczenia OC przesądza o tym, że stanowi ono odpowiedni mechanizm ochronny w stosunku do odpowiedzialności cywilnoprawnej za szkody w środowisku. Na produkt ubezpieczeniowy nie wolno jednak spoglądać jedynie przez pryzmat odpowiedzialności cywilnoprawnej. Odpowiedzialność ta, obok odpowiedzialności administracyjnej, stanowi wąski wycinek odpowiedzialności za szkody powstałe w wyniku oddziaływania na środowisko. Jedynie kompleksowa ochro-

na ma znaczenie z punktu widzenia ubezpieczającego. Ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej, o ile stanowią sprawny mechanizm chroniący przed finansowymi skutkami odpowiedzialności cywilnej, o tyle nie sprawdzają się w stosunku do odpowiedzialności innej niż cywilna, bowiem odpowiedzialność taka z mocy prawa nie może być przedmiotem ubezpieczenia OC. Z racji tego, ubezpieczenia OC przedsiębiorcy, nawet jeśli obejmuje ochroną szkody środowiskowe, nie można uznać za produkt odpowiedni, jeżeli spojrzymy na niego z punktu szeroko pojętej odpowiedzialności prawnej.

8. Ubezpieczenia innych strat finansowych

1.1. Przedmiot ubezpieczenia

Przedmiotem ubezpieczenia innych strat finansowych zaliczanego do grupy szesnastej działu drugiego – ubezpieczeń ryzyk finansowych – są szeroko pojęte koszty powstałe w wyniku wystąpienia szkody spowodowanej oddziaływaniem na środowisko. W doktrynie prawa ubezpieczeniowego postuluje się stosowanie trójskładnikowej budowy szkody. W myśl wspomnianej teorii szkodę, obok rzeczywistego uszczerbku majątkowego (*damnum emergens*) i utraconych korzyści (*lucrum cessans*), stanowią koszty poniesione przez poszkodowanego (Maśniak 2003: 224). Kategoria wspomnianych kosztów obejmuje nie tylko te wynikiłe z powstania szkód na osobie czy mieniu, ale także czyste straty finansowe, niepowiązane ze szkodami osobowymi czy majątkowymi (Kwiecień 2009: 65). Ubezpieczany interes jest zatem niczym innym niż majątkowym interesem osobistym ubezpieczającego objawiającym się tym, że w razie zaistnienia szkody będzie on zmuszony ponieść wydatki celem odtworzenia stanu środowiska lub ponieść czystą stratę finansową w wyniku powstania takiej szkody. Nieistotne jest przy tym to, czy ubezpieczający/ubezpieczony jest właścicielem elementów środowiska, które objęte zostaną ubezpieczeniem. Wystarczy, by był on zobowiązany do naprawy szkody w elementach środowiska stanowiących jego własność bądź własność osoby trzeciej.

1.2. Zakres ochrony

Ubezpieczenie innych strat finansowych jako ubezpieczenie własne (*first party*) może rozciągać ochronę ubezpieczeniową na sytuacje,

w których nie istnieje przewidziana prawem odpowiedzialność. Ubezpieczenia własne pełnią funkcję uzupełniającą w systemie naprawy szkód, w efekcie czego ich zakres ochrony jest zasadniczo węższy niż ubezpieczenia OC (Lemkowska 2016: 73). Ubezpieczenia własne koncentrują się na samym fakcie wystąpienia szkody, a jej powstanie stanowi samodzielną przesłankę odszkodowawczą umożliwiającą wypłatę świadczenia ubezpieczyciela z tytułu zawartej umowy ubezpieczenia (Maśniak 2003: 226). Ochrona ubezpieczeniowa szkód w środowisku może przybierać postać rekompensaty kosztów działań naprawczych (Lemkowska 2013: 60) niezbędnych do odtworzenia stanu środowiska, rozumianych jako koszty niezbędne do podjęcia właściwych środków zmierzających do odtworzenia lub przywrócenia poprzedniego stanu uszkodzonych czy zniszczonych elementów środowiska, bądź w uzasadnionych przypadkach koszty wprowadzenia do środowiska ekwiwalentów zniszczonych elementów (Maśniak 2003: 224). Z zakresu ubezpieczenia mogą zostać wyłączone szkody o charakterze innym niż nagły. W takim przypadku znaczna część szkód spowodowanych oddziaływaniem na środowisko, w tym szkód w środowisku, może nie zostać objęta ochroną ubezpieczeniową. Cechą charakterystyczną szkód w środowisku jest to, że powstają one na skutek procesów postępujących w czasie (Ibidem). Istotny zatem wydaje się fakt koncentracji ubezpieczenia innych strat finansowych wokół faktu poniesienia straty, a nie samej jej przyczyny. Strata finansowa rozumiana jako koszty poniesione w związku z odtworzeniem stanu środowiska (Colonnade, online) przybiera charakter zdarzenia nagłego. Jednocześnie oczywiste jest, że poniesienie straty musi być uzasadnione obiektywnym czynnikiem zewnętrznym, niezależnym od woli ubezpieczającego/ubezpieczonego.

Podsumowanie

Powyższe rozważania dotyczące kwestii odpowiedzialności cywilnoprawnej za szkodę w środowisku prowadzą do wniosku, że pojęcie szkody w środowisku jest pojęciem węższym niż pojęcie szkody spowodowanej oddziaływaniem na środowisko. Szkada w środowisku może przybierać charakter szkody w elemencie środowiska stanowiącym mienie konkretnej osoby bądź szkody w środowisku jako pewnej całości, stanowiącej dobro publiczne. Natomiast nigdy nie przybierze postaci szkody na oso-

bie. Z punktu widzenia odpowiedzialności cywilnoprawnej kluczowe są trzy rodzaje odpowiedzialności – odpowiedzialność prewencyjna, odpowiedzialność odszkodowawcza oraz odpowiedzialność ubezpieczeniowa z tytułu zawarcia umowy ubezpieczenia. Odpowiedzialność prewencyjna, najbardziej istotna jak mogłoby się wydawać ze względu na – w dużej mierze – nieodwracalny charakter szkód, jest zarazem odpowiedzialnością najbardziej ograniczoną. Odpowiedzialność odszkodowawcza opiera się na dwóch zasadach odpowiedzialności: na zasadzie winy z art. 415 k.c. – mającą jak się wskazuje w piśmiennictwie marginalne znaczenie w praktyce oraz na zasadzie ryzyka z art. 435 k.c., stanowiącą regulację podstawową omawianej odpowiedzialności. Odpowiedzialność za ruch przedsiębiorstwa bądź zakładu stanowi punkt wyjścia regulacji ustaw szczególnych, które modyfikują wspomniany przepis, niekiedy wprowadzając odpowiedzialność na zasadzie ryzyka absolutnego, jak ma to miejsce w przypadku ustawy Prawo atomowe. Jednocześnie odrzucić należy pogląd, zgodnie z którym odpowiedzialność za szkodę w środowisku opiera się na instytucji odpowiedzialności za produkt niebezpieczny. Konstrukcja przepisów o odpowiedzialności za produkt niebezpieczny pozwala bowiem dochodzić odszkodowania za przedmioty użytku osobistego i szkody na osobie. Kategoria szkód w środowisku nie obejmuje swym zakresem powyższych.

Szkody w środowisku mogą zostać objęte ochroną w dwóch rodzajach ubezpieczeń: ubezpieczenia OC przedsiębiorców oraz ubezpieczenia ryzyk finansowych. Ubezpieczenia OC, choć są w stanie w całości pokryć szkody w środowisku, nie wydają się odpowiednim mechanizmem, jeśli spojrzymy na ubezpieczenie z punktu widzenia ubezpieczonego ryzyka, ponieważ nie obejmują odpowiedzialności administracyjnej i karnej; tym samym nie można uznać ich za produkt nadający się do kompleksowej ochrony przedsiębiorcy przed negatywnymi skutkami odpowiedzialności prawnej stanowiącej konsekwencję szkody w środowisku. Sytuacja dodatkowo komplikowana jest stosowaniem przez ubezpieczycieli dodatkowych klauzul ograniczających bądź całkowicie wyłączających odpowiedzialność w przypadku niektórych rodzajów szkód. Tym samym istnieje ryzyko, że nawet w przypadku szkody o tak wąskim zakresie jak szkoda w środowisku może dojść do świadczenia ochrony ubezpieczeniowej jedynie w szczątkowym zakresie. Ubezpieczenie innych strat finansowych jest produktem o szerszym zakresie

ochrony szkód w środowisku w stosunku do ubezpieczenia OC. Koncentracja przedmiotu ubezpieczenia wokół pojęcia kosztów jest, jak się zdaje, najlepszym mechanizmem możliwym do zastosowania w stosunku do omawianych szkód.

Patrząc na ubezpieczenia z szerszej perspektywy, jaką jest odpowiedzialność prawna za szkody spowodowane oddziaływaniem na środowisko, należy stwierdzić, że na rynku ubezpieczeń gospodarczych jedynie ubezpieczenia odpowiedzialności za szkody spowodowane oddziaływaniem na środowisko, w których przejmowanym przez ubezpieczyciela ryzykiem byłyby konsekwencje finansowe wynikające zarówno z odpowiedzialności cywilnej, jak i odpowiedzialności administracyjnej, zapewniają ubezpieczonemu kompleksową ochronę. Ubezpieczenia jako instytucja oparta na odpowiedzialności gwarancyjnej mają potencjał, by stać się najlepszym prywatnoprawnym mechanizmem kompensacji szkód środowiskowych, ponieważ jako jedyne dają gwarancję pokrycia szkód środowiskowych. Dlatego to w nich należy upatrywać przyszłości zarządzania ryzykiem szkód ekologicznych i odpowiedzialności cywilnoprawnej za te szkody, licząc na rozwój i weryfikację potrzeb klientów na rynku ubezpieczeń.

Bibliografia

Akty normatywne

- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 1740 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 29 listopada 2000 r. Prawo atomowe (t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 623 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 1219 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 13 kwietnia 2007 r. o zapobieganiu szkodom w środowisku i ich naprawie (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 2187).
- Ustawa z dnia 22 czerwca 2001 r. o mikroorganizmach i organizmach genetycznie zmodyfikowanych (t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 117).
- Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. Prawo geologiczne i górnicze (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 1064 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 14 grudnia 2012 r. o odpadach (t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 779 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 20 lipca 2017 r. Prawo wodne (t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 624 z późn. zm.).
- Konwencja wiedeńska o odpowiedzialności za szkodę jądrową, sporządzona w Wiedniu dnia 21 maja 1963 r. (Dz. U. z 1990 r. Nr 63, poz. 370 z późn. zm.).
- Oświadczenie rządowe w sprawie mocy obowiązującej Protokołu sporządzonego w Londynie dnia 27 listopada 1992 r. w sprawie zmiany Międzynarodo-

- wej konwencji o odpowiedzialności cywilnej za szkody spowodowane zanieczyszczeniem olejami, sporządzonej w Brukseli dnia 29 listopada 1969 r. z dnia 22 czerwca 2001 r. (Dz. U. z 2001 r. Nr 136, poz. 1527 z późn. zm.).
- Oświadczenie rządowe w sprawie mocy obowiązującej Protokołu sporządzonego w Londynie dnia 27 listopada 1992 r. w sprawie zmiany Międzynarodowej konwencji o utworzeniu Międzynarodowego Funduszu Odszkodowań za Szkody Spowodowane Zanieczyszczeniem Olejami, sporządzonej w Brukseli dnia 18 grudnia 1971 r. z dnia 22 czerwca 2001 r. (Dz. U. z 2001 r. Nr 136, poz. 1530 z późn. zm.).
- Wspólny protokół dotyczący stosowania Konwencji wiedeńskiej i Konwencji paryskiej (o odpowiedzialności za szkody jądrowe), sporządzony w Wiedniu dnia 21 września 1988 r. (Dz. U. z 1994 r. Nr 129, poz. 633).
- Dyrektywa 2004/35/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 21 kwietnia 2004 r. w sprawie odpowiedzialności za środowisko w odniesieniu do zapobiegania i zaradzania szkodom wyrządzonym środowisku naturalnemu (Dz. Urz. UE L 143).
- Dyrektywa 2001/18/WE z dnia 12 marca 2001 r. w sprawie zamierzonego uwalniania do środowiska organizmów zmodyfikowanych genetycznie i uchylenia Dyrektywy 90/220/EWG (Dz. Urz. WE L 106 z 17.04.2001).

Orzecznictwo

- Orzeczenie SN z 11.07.1957 r., 2 CR 304/57, OSNCK 1958, nr 3, poz. 76.
- Orzeczenie SN z 1.12.1962 r., 1 CR 460/62, LEX nr 1634668.
- Uchwała SN(7z) z 22.11.1963 r., III PO 31/63, OSNC 1964, nr 7–8, poz. 128.
- Uchwała SN z 6.07.1968 r., III PZP 26/68, OSNC 1969, nr 3, poz. 42.
- Wyrok SN z 21.08.1987 r., II CR 222/87, OSNC 1989, nr 1, poz. 17.
- Uchwała SN z 24.02.2004 r., III CZP 120/03, OSNC 2005, nr 5, poz. 81.
- Wyrok SN z 15.02.2008 r., I CSK 376/07, OSNC-ZD 2008, nr 4, poz. 117.
- Wyrok SN z 29.04.2011 r., I CSK 457/10, LEX nr 1318300.
- Wyrok SN z 6.02.2013 r., I PK 102/12, LEX nr 1308035.
- Wyrok SN z 22.05.2019 r., IV CSK 80/18, LEX nr 2671093.
- Wyrok SA w Krakowie z 22.10.1993 r., I ACr 429/93, PS-wk 1996, nr 2, poz. 47.
- Wyrok SA w Lublinie z 28.08.2014 r., I ACa 296/14, LEX nr 1506715.
- Wyrok SA w Białymstoku z 16.06.2016 r., I ACa 90/16, LEX nr 2071273.
- Wyrok SA w Warszawie z 13.04.2017 r., I ACa 1599/14, LEX nr 2317753.
- Wyrok SA w Szczecinie z 22.04.2020 r., I ACa 29/20, LEX nr 3112833.
- Wyrok SO w Łodzi z 24.09.2015 r., III Ca 852/15, LEX nr 2131182.

Literatura

- Antoszek T., Gutowski M. (red.) (2019), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa.
- Bałon K. (2001), *Odpowiedzialność cywilna w nowej ustawie o organizmach genetycznie zmodyfikowanych (GMO)*, „Prawo i Środowisko” 4 (28): 28–43.
- Bar M., Górski M., Pchalek M., Radecki W., Jerzmański J., Urban S., Jendrośka J. (red.) (2019), *Prawo ochrony środowiska. Komentarz*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa.

- Byczko S. (2013), *Interes ubezpieczeniowy a obowiązek spełnienia świadczenia ubezpieczyciela w umowie ubezpieczenia*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Iuridica” 72: 79–94.
- Chubb, *Ogólne warunki ubezpieczenia z tytułu zanieczyszczenia środowiska naturalnego*, URL=<https://www.chubb.com/content/dam/chubb-sites/chubb-com/pl-pl/products/environmental-liability/documents/pdf/owu-ppl-chubb-v-2017.pdf> [dostęp z dnia 25.05.2021].
- Colonnade, Environmental Protect. *Ogólne warunki ubezpieczenia za szkody w środowisku*, URL=https://colonnade.pl/files/file_items/Og%C3%B3lne%20warunki%20ubezpieczenie%20ENVIRONMENTAL%20PROTECT%201.05.21.pdf [dostęp z dnia 25.05.2021].
- Długoszewska-Kruk I., Załucki M. (red.) (2020), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa.
- Dubis W., Gniewek E., Machnikowski P. (red.) (2019), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa.
- Ergo Hestia, Eko Hestia. *Warunki ubezpieczenia odpowiedzialności za szkody w środowisku*, URL=https://cdn.bsbox.pl/files/hestia/MTY7MDA_/dfa-afc0b2dd75e3e7935e231e7de9550_documents-224707d4-5193-40fb-b3a4-0fd3e223c76e.pdf [dostęp z dnia 25.05.2021].
- Gruszecki K. (2019), *Prawo ochrony środowiska. Komentarz*, Wydawnictwo Wolters Kluwer Polska, Warszawa.
- InterRisk, *Ogólne warunki ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej*, URL=https://www.interrisk.pl/fileadmin/user_upload/owu_OC_2017.pdf [dostęp z dnia 25.05.2021].
- Jastrzębski J. (2007), *Odpowiedzialność odszkodowawcza*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa.
- Jastrzębski J. (2018), *Ubezpieczenia środowiskowe to szkody*, „Miesięcznik Ubezpieczeniowy” 2: 78–80.
- Kaliński M., Olejniczak A. (red.) (2018), *System prawa prywatnego*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa.
- Kozyra P., Rutkowska M., Graczyk A. (red.) (2007), *Zrównoważony rozwój w teorii ekonomii i praktyce*, Akademia Ekonomiczna, Wrocław.
- Krajewski M. (2016), *Umowa ubezpieczenia. Art. 805–834 k.c. Komentarz*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa.
- Kryła-Cudna K. (2018), *Zadośćuczynienie pieniężne za szkodę niemajątkową powstałą wskutek niewykonania lub nienależytego wykonania umowy*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa.
- Kuźmicka-Sulikowska J. (2011), *Zasady odpowiedzialności deliktowej w świetle nowych tendencji w ustawodawstwie polskim*, Wydawnictwo Wolters Kluwer Polska, Warszawa.
- Kwiecień I. (2009), *Czyste straty finansowe – ryzyko odpowiedzialności i zakres ochrony w ubezpieczeniach OC podmiotów gospodarczych. Zarys problematyki*, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 4: 63–76.
- Lackoroński B., Raczkowski M., Osajda K. (red.) (2020), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa.

- Lemkowska M. (2016), *Pojęcie szkody i odpowiedzialności prawnej jako podstawa kształtowania produktu ubezpieczenia środowiskowego*, „Przegląd Prawa Ochrony Środowiska” 2: 55–78.
- Lemkowska M. (2013), *Ubezpieczenia odpowiedzialności administracyjnej za szkody w środowisku – problemy prawne*, „Prawo Asekuracyjne” 1: 57–71.
- Lipiński A., Jendrośka J. (red.) (2001), *Ustawa – Prawo ochrony środowiska. Komentarz*, Wydawnictwo C.H. Beck, Wrocław.
- Lipiński A. (2010), *Prawne podstawy ochrony środowiska*, Wydawnictwo Wolters Kluwer Polska, Warszawa.
- Łętowska E., Osajda K. (red.) (2020), *System prawa prywatnego*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa.
- Machnikowski P., Śmieja A., Olejniczak A. (red.) (2018), *System prawa prywatnego*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa.
- Maśniak D. (2003), *Ubezpieczenia ekologiczne*, Wydawnictwo Zakamycze, Kraków.
- Nieć A.E. (2017), *Szkoda w powierzchni ziemi jako szkoda w środowisku*, Wydawnictwo Presscom, Wrocław.
- Rakoczy B., Ciechanowicz-McLean J. (red.) (2009), *Leksykon ochrony środowiska*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa.
- Rakoczy B., Bukowski Z., Czech E.K., Karpus K. (red.) (2013), *Prawo ochrony środowiska. Komentarz*, Wydawnictwo Wolters Kluwer Polska, Warszawa.
- Rosiek K. (2006), *Zakres pojęcia „szkoda ekologiczna” w ubezpieczeniach ekologicznych*, „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie” 708: 97–107.
- Safian M., Pietrzykowski K. (red.) (2020), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Wydawnictwo C.H. Beck Warszawa.
- Sinkiewicz A. (1998), *Pojęcie i rodzaje szkody w polskim prawie cywilnym*, „Rejent” 2: 59–74.
- Skoczylas J.J. (1986), *Cywilnoprawne środki ochrony środowiska*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa.
- Skoczylas J.J. (2011), *Pojęcie i rodzaje odpowiedzialności prawnej w ochronie środowiska*, „Zeszyty Naukowe SGSP” 41: 119–132.
- Sobolewski P., Osajda K. (red.) (2017), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa.
- Tyburek M., Rakoczy B. (red.) (2015a), *Prawo geologiczne i górnicze. Komentarz*, Wydawnictwo Wolters Kluwer Polska, Warszawa.
- Tyburek M., Rakoczy B. (red.) (2015b), *Wybrane problemy prawa geologicznego i górniczego*, Wydawnictwo Wolters Kluwer Polska, Warszawa.
- Wasilkowski J. (1962), *Zarys prawa rzeczowego*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Wild M. (2009), *Wykonanie zobowiązań a ochrona dóbr osobistych*, Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa.